

Het volk in de Kamer

Hoe Tweede Kamerleden in de jaren vijftig en vroege jaren zestig over hun vertegenwoordigende rol spreken

Door Siebe F.J. Brockötter

Studentnr.: 4482328 – Radboud Universiteit Nijmegen

Bachelorscriptie

Email: s.brockotter@student.ru.nl

Datum: 15/08/2017

Begeleider: drs. A.C. Hoetink

Woorden: 9937

Inhoudsopgave

Inleiding 3

Stand van onderzoek 4

Methode en onderzoeksplan 6

Hoofdstuk I – Toespraken van de Voorzitter 9

De welbespraakte voorzitter 10

Kortenhorst als vernieuwer 10

Kortenhorst als oude garde 12

Meer een pragmatist 14

Twee voorzitters, drie stijlen 16

Hoofdstuk II – Debatten na de Regeringsverklaring 17

Wordt de kiezer bedrogen? 18

Geef de burger iets te kiezen! 21

Oppositie versus coalitie? 22

Hoofdstuk III – Algemene Politieke Beschouwingen 24

PvdA óf KVP! Of toch beide? 24

De kiezer beslist? 26

Verschillen en overeenkomsten 29

Conclusie 30

Literatuurlijst 31

Lijst van geraadpleegde bronnen 34

Inleiding

“U vertegenwoordigt hier het gehele Nederlandse volk.”¹ Deze uitspraak klonk tijdens een Kamerdebat op 21 oktober 1965 over de vaststelling van de rijksbegroting Binnenlandse Zaken, toen Schakel van de ARP geïnterrumpeerd werd door Franssen van de PvdA. Schakel had zich net beroepen op de mening van het specifieke deel van het Nederlandse volk dat hij zou vertegenwoordigen. Na deze interruptie ging het debat verder alsof er niets was gebeurd.

Hoewel er indertijd weinig aandacht was voor deze uitspraak, deed de PvdA'er hem op een interessant moment, namelijk in 1965. Dit is, voor de rekenkundige lezer, één jaar voor 1966, dat door Righart in zijn boek *De eindeloze jaren zestig* bestempeld wordt als ‘het Rampjaar’.² 1966 wordt door Righart beschouwd als het ‘hoogtepunt van de jaren zestig’, aangezien er in dit jaar een aantal belangrijke gebeurtenissen zijn. Dit jaar zou een soort apotheose zijn van alles waar ‘de jaren zestig’ voor staat: rellen, ‘falende politiek’ en de oprichting van een vernieuwingspartij. Dit alles duidt op grote mate van maatschappijkritiek, maar vooral op het verval van autoriteit.

In de historische wetenschap is veel onderzoek gedaan naar deze periode van polarisatie en vernieuwingsdrang, ook wel de ‘lange jaren zestig’ genoemd (ca. 1958 tot 1975).³ Het hoogtepunt van deze periode wordt in Nederland vaak op of na 1966 geplaatst.⁴ Helaas worden de jaren vóór dit hoogtepunt vaak louter als opmars naar de tweede helft van deze periode waarin de échte verandering en daarmee ook ‘de echte jaren zestig’ zitten beschouwd.⁵ Er wordt dan een opsomming of beschrijving van de ‘belangrijke gebeurtenissen’, op evenementieel niveau, in de jaren voor (bijvoorbeeld) 1966 gegeven, louter in dienst van het eigen onderzoek naar de ‘echte verandering’.⁶

Een instantie waarover veel geschreven is op ‘evenementieel’ niveau, is het Nederlandse parlement.⁷ De Eerste en Tweede Kamer zijn instanties die al tweehonderd jaar

---

¹ *Handelingen II 1965/66*, 8300, hoofdstuk VII, p. 8.

² Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995), p. 210-211.

³ Zie o.m.: Righart, *De eindeloze jaren zestig*, p. 15.

⁴ Niek Pas, ‘De problematische internationalisering van de Nederlandse jaren zestig’, *Low Countries Historical Review*, 124:4 (2009), p. 620-621. Overigens wordt in dit artikel ook gesteld dat het jaartal 1963 door enkele historici als belangrijk moment in de jaren zestig bestempeld moet worden, maar dit wordt juist bedoeld als het begin van de zogenaamde ‘korte jaren zestig’, wat dan ook weer een voorloper van ‘de lange jaren zeventig’ zou zijn.

⁵ Zie bijv.: Joop Ellemers, ‘Nederland in de jaren zestig en zeventig’, *Sociologische Gids*, 26:6 (1979), p.431-433.

⁶ Idem.

⁷ Zie bijv.: W.J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland* (Den Haag, 1916).

bestaan, wat het mogelijk maakt om onderzoek te doen naar ontwikkelingen, en niet alleen naar gebeurtenissen. Een voorbeeld hiervan is de geschiedenis van taal in het parlement. In de negentiende eeuw was er sprake van een totaal anders ‘Nederlandsch’, waarbij ook verschillende dingen bedoeld werden met woorden ten opzichte van nu. Het woord ‘volks’ heeft nu een andere lading dan dat het in de negentiende eeuw had.

De *Handelingen* staan vol met begrippen die een omstrede betekenis (gehad) hebben, zogenaamde *essentially contested concepts*. Voorbeelden hiervan zijn begrippen als ‘democratie’, ‘vertegenwoordiging/representatie’ en ‘het Nederlandse volk’. Dit onderzoek tracht antwoord te geven op de volgende vraag: Hoe spreken Tweede Kamerleden in de jaren vijftig en vroege jaren zestig over hun representatieve rol jegens de burger en welke veranderingen traden daar gedurende deze periode in op? Hoe het antwoord op deze vraag gevonden en gegeven moet worden volgt na een korte uiteenzetting over het hiervoor gedane onderzoek.

Stand van onderzoek

De politieke geschiedschrijving, en daarmee ook de parlementaire geschiedschrijving waar dit stuk iets aan toe tracht te voegen, staat in een bijzondere traditie. Dit begon met het beschrijven van de parlementaire geschiedenis volgens een beweging van wet naar wet, zoals dit tot de eerste helft van de twintigste eeuw door de parlementariërs Van Welderen Rengers en Oud gedaan werd, op zeer evenementieel niveau.⁸ Dit paste natuurlijk prima in de traditie van het negentiende-eeuwse historisme dat door andere (politiek) historici, zoals Von Ranke beoefend werd. De parlementaire onderzoekscentra die in de jaren zeventig aan de Nederlandse juristenfaculteiten worden opgericht – Het Centrum voor Parlementaire geschiedenis (CPG, 1970), het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP, 1973), en het Parlementair Documentatie Centrum (PDC, 1974) – hebben in het begin ook nog karakteristieken van deze stijl van geschiedschrijving.

De parlementaire geschiedenis kwam in de 20ste eeuw onder dezelfde druk te staan als de rest van de politieke geschiedenis, veroorzaakt door de Annalesschool en de mentaliteitsgeschiedenis. Er komt in de loop van de jaren zeventig en tachtig van de 20ste eeuw een nieuwe traditie op, waarbij er meer een verschuiving is richting politieke cultuur. Zo zorgde de verschuiving van het CPG naar de letterenfaculteit in 1997 voor een ‘modernere’ wijze van geschiedschrijving. Dit voorbeeld staat model voor de ontwikkeling

---

⁸⁸ Zie bijv.: W.J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis*

van de parlementaire geschiedschrijving in de late twintigste eeuw. Er heeft een ook perspectiefverschuiving plaatsgevonden van ‘parlementaire geschiedenis’ naar ‘geschiedenis van het parlement’. Een voorbeeld van de nieuwe categorie is de bijdrage van Te Velde aan de feestbundel *In dit Huis* ter ere van het tweehonderdjarig bestaan van de Tweede Kamer. Hierin schrijft Te Velde over een specifiek aspect van de parlementaire cultuur van Nederland, namelijk de welbespraaktheid van de Kamerleden.⁹

Dit onderzoek tracht aan te sluiten bij de nieuwe vorm van parlementaire geschiedschrijving. Het werk van Te Velde over welbespraaktheid gaat over taal – en hoe Kamerleden een publiek proberen aan te spreken – in het parlement, maar kijkt hoofdzakelijk naar de negentiende eeuw. Tanja schrijft in haar dissertatie over wat ‘goede politiek’ is, waarbij er ook een hoofdstuk gewijd wordt aan wat representatie nou eigenlijk is, geconcentreerd op de periode 1866-1940. Helaas eindigt het onderzoek van Tanja dus met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, waar dit onderzoek zich zal richten op de jaren na de bezettingstijd. Een belangrijke conclusie van Tanja is dat er rond de eeuwwisseling van de 19de naar de 20ste eeuw een verandering optreedt in de opvatting van de representerende rol van het parlement.¹⁰ De Tweede Kamer is vanaf dan steeds meer iets ‘van het volk’, terwijl het voorheen een instituut louter ‘voor het volk’ was, een ontwikkeling die samenhang met het steeds ruimer wordende actief kiesrecht.¹¹

In de gekozen onderzoeksperiode beschrijft De Jong hoe politici met en over hun kiezers spreken, maar dan juist buiten de muren van het parlement.¹² Dit onderzoek beoogt juist te beschrijven hoe tijdens Tweede Kamerdebatten gesproken wordt over de rol die de Kamerleden hebben ten opzichte van hun kiezers.

De klassieke studies over de jaren vijftig en vroege jaren zestig van Righart en Kennedy gaan weinig in op de parlementaire situatie vóór 1966. Righart spreekt over de Boerenpartij en de PSP, twee politieke partijen die in de late jaren vijftig opgericht worden, maar gaat verder niet in op de manier hoe zij de kiezer adresseren.¹³ Hierin bieden studies die zich specifiek op deze partijen richten een uitkomst, de onderzoeken van Vossen (Boerenpartij), Van der Land (PSP) en Van Lier (Nieuw Links) gaan wel in op wat deze

---

⁹ Henk te Velde, ‘Staten-Generaal en parlement. De welsprekendheid van de Tweede Kamer’, in: Remieg Aerts e.a. (red.), *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), p. 167-191.

¹⁰ Erie Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940. Veranderingen en continuïteit in de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer* (Amsterdam, 2011), p. 82-83.

¹¹ Te Velde, ‘welsprekendheid van de Tweede Kamer’, p. 167-191.

¹² Wim de Jong, *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland, 1945-1985* (Enschede, 2014).

¹³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995), p. 47.

partijen van de representerende rol vonden.¹⁴ Zo profileerde de Boerenpartij zich als een partij die wél naar haar kiezers luisterde.¹⁵

De werken in de serie *Parlementaire geschiedenis van Nederland sinds 1945* van het CPG over de onderzochte periode bevatten ook allen een hoofdstuk over de werkwijze van het parlement in deze tijd, maar gaat ook niet in op de manier hoe met en over kiezers gesproken wordt in het parlement. De bijdrage van Bos en Van Merriënboer aan *In dit Huis* gaat ook over de specifieke periode, maar kijkt vooral naar de vernieuwing en professionalisering in de Tweede Kamer.

Er is steeds meer interesse van historici in hoe de politiek zijn representerende rol opvat, ook op internationaal gebied. In de bundel *Parliament and Parliamentarism*, met bijdragen uit verschillende Europese landen, gaan Beyen en Te Velde op dit onderwerp in met betrekking tot de parlementen van ‘de lage landen’.¹⁶

Methode en onderzoeksplan

Zoals in de inleiding al gesteld werd, de *Handelingen van de Tweede Kamer*, de schriftelijke verslagen van de debatten die in de Tweede Kamer plaatsvinden, zullen de bron van dit onderzoek zijn. De *Handelingen* zijn in de basis consistent. Ze hebben over de jaren dezelfde vorm, ze zijn perfect overgeleverd, en geven een goede impressie van de debatten die in de Tweede Kamer hebben plaatsgevonden. Daarentegen verandert de inhoud van de *Handelingen* per periode: Waar de verslagen van de debatten uit de 19^e eeuw zeer statig – los van het oubollige taalgebruik natuurlijk – lijken, kan men in de *Handelingen* van deze eeuw zelfs de aanvaring “Doe eens normaal man”-discussie tussen Rutte en Wilders grotendeels terugvinden.

Dat laatste geldt in grote lijnen ook voor de *Handelingen* van de jaren vijftig en zestig: korte een-tweetjes tussen Kamerleden zijn vaak bewaard gebleven. Dit complete bronnenmateriaal maakt het dus goed mogelijk om te analyseren hoe Tweede Kamerleden

---

¹⁴ Koen Vossen, ‘De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)’, in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2004* (Groningen, 2005), p. 245-266; Lucas van der Land, *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij* (Amsterdam, 1962); Theo van Lier, “‘Regeren zonder socialisten valt mee.’ De Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid tussen Drees en Nieuw Links (1959-1966)’ in: Joop van den Berg e.a. (red.), *Tussen Nieuwspoor en Binnenhof. De jaren ’60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek. Opstellen aangeboden aan prof. dr. N. Cramer* (Den Haag, 1989).

¹⁵ Vossen, ‘De andere jaren zestig’, p. 256.

¹⁶ Marnix Beyen & Henk te Velde, ‘Passion and reason: Modern parliaments in the low countries’, in: Pasi Ihalainen, Cornelia Ilie & Kari Palonen (red.), *Parliament and Parliamentarism* (2016).

tijdens de debatten woorden als ‘representeren(de rol)’, ‘kiezer’, ‘volk’, ‘burger’, en ‘vertegenwoordiging’ gebruikten. Dit houdt in dat de context waarin deze begrippen staan en gebruikt worden onderzocht wordt en welke woorden aan deze begrippen verbonden worden. Daarnaast wordt er gekeken welke waarde er aan deze begrippen toegekend wordt. De hierboven benoemde begrippen zijn overigens niet een uitputtende opsomming, het gaat om woorden en woordcombinaties die door politici gebruikt worden om een bepaalde representerende verhouding tussen kiezer en gekozene te beschrijven, of opvallend vaak in de context van de eerder genoemde begrippen staan.

Vooropgesteld moet worden dat een selectie noodzakelijk is, omdat het onderzoeken van *alle Handelingen* van deze onderzoeksperiode wegens alleen al de omvang een hels karwei zou zijn. Er is natuurlijk ook een verschil in de bruikbaarheid van de verschillende debatten voor dit onderzoek, er wordt immers niet in alle debatten zomaar over de representatieve rol gesproken. Hieronder worden de onderzochte debatten en hun relevantie beschreven.

De inaugurele toespraken van de Tweede Kamervoorzitters van 1950 tot 1966 zijn een mooi begin voor dit onderzoek. De voorzitter heeft als primus inter pares van de Tweede Kamer een soort rol boven de partijen. In de toespraak van de voorzitter na zijn benoeming, op de eerste zitting na Prinsjesdag, wordt er dan ook dikwijls een beschouwing van het parlementaire werk gegeven. Dit soort visionaire redevoeringen binnen de muren van de Tweede Kamer bevatten veel verwijzingen naar de burgerbevolking en de positie van het parlement ten opzichte van dit volk. Deze toespraken worden in Hoofdstuk I geanalyseerd en beschouwd.

Hierbij wordt ook een onderscheid gemaakt tussen de twee voorzitters die de Tweede Kamer in de hiervoor genoemde periode gehad heeft: L.G. Kortenhorst en F.J.F.M. Van Thiel. De verschillende wijzen waarop deze twee voorzitters over het volk spreken zullen tegenover elkaar beschouwd worden, en in het geval van Kortenhorst zal ook de ambiguïteit van de wijze waarop hij dit doet aan bod komen. Deze verschillende benaderingen op de voorzitters trachten ook een verklaring te geven voor de wijze waarop zij over het volk spreken.

In Hoofdstuk II komen de beraadslagingen na het afleggen van de regeringsverklaring aan bod. Het gaat hier specifiek om het debat van 1965, na aflegging van de regeringsverklaring van het Kabinet-Cals. Het feit dat dit kabinet gevormd is zonder

tussenliggende verkiezingen, was koren op de molen van vernieuwingsbewegingen als D'66 en Nieuw Links, die de kiezersinvloed graag vergroot zagen.¹⁷ Mede daarom is dit debat in grote mate een beschouwing op overkoepelende politieke opvattingen van representatie.

In Hoofdstuk III worden de Algemene Politieke Beschouwingen onderzocht. Het gaat hier specifiek om de debatten in 1956 en 1959. De politieke beschouwingen van 1956 spelen zich af na de langdurige formatie van Drees' vierde kabinet. De beschouwingen van 1959 zijn de eerste politieke beschouwingen met het nieuwe Kabinet-De Quay, waarbij er voor het eerst sinds de bevrijding geen socialisten meer in de regering zitten.

---

¹⁷ Peter van der Heiden en Alexander van Kessel, 'Nabeschouwingen en conclusies', in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 8, de kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967). Rondom de Nacht van Schmelzer* (Amsterdam, 2010), p. 459-472, alhier p. 467-468.

Hoofdstuk I – Toespraken van de Voorzitter

In de eerste decennia na de bezetting was er een andere wijze van voorzitting van de Tweede Kamer dan de huidige. Sinds de grondwetsherziening van 1983 vangt de termijn van de voorzitter aan met de verkiezingen. Daarnaast worden voorzitters tegenwoordig door de Kamer zelf benoemd. Tot 1983 was er op deze twee punten een aanzienlijk verschil.

Wat betreft de verkiezing en benoeming van de voorzitter was er voor 1983 een verkiezing waarbij gestemd werd voor een positie op een lijst. Eerst werd gestemd om de bovenste plek van de lijst, daarna om de tweede plaats en tenslotte om de derde plek. Deze lijst werd vervolgens, vergelijkbaar met de huidige benoemingsprocedure van raadsheren bij de Hoge Raad, doorgezonden naar de koningin. Vervolgens kon zij een van de kandidaten tot voorzitter benoemen. Met geen enkele uitzondering heeft de koningin de bovenste van de lijst tot voorzitter benoemd. De kandidaten op de tweede en derde plek werden over het algemeen eerste en tweede ondervoorzitter.

De termijn waarvoor de voorzitter benoemd werd, verschilde ook vóór 1983. Voorzitters werden voor een zittingsjaar benoemd, wat over het algemeen inhield dat ze vanaf de opening van het parlementaire jaar in september tot de opening van het volgende jaar hun functie vervulden. Dit bracht met zich mee dat het een vast element van de parlementaire traditie was geworden om de stemming op de eerste vergadering van de Tweede Kamer, op Prinsjesdag, te houden, om de voorzitter vervolgens de tweede vergadering te benoemen. Na zijn (tot 1998 waren er enkel mannelijke voorzitters geweest) benoeming hield de voorzitter dan een korte toespraak, waarin het over allerlei dingen kon gaan. Het was echter niet ongewoon dat de zojuist verkozen voorzitter opsteeg naar een visionaire beschouwing van het werk van de Tweede Kamer. Mede om deze reden zijn de toespraken van de voorzitter een goede bron aan informatie voor dit onderzoek.

In dit hoofdstuk worden de jaarlijkse benoemingstoespraken van 1950 tot 1966 behandeld. In deze periode is er een grote constante, namelijk het lange voorzitterschap van de katholieke Kortenhorst. Hij was voorzitter van 1948 tot zijn overleiden, begin 1963. Aangezien de Kamer zich in januari 1963 dus ineens zonder voorzitter vindt, moet er terstond een nieuwe gekozen worden. De opvolger van Kortenhorst is zijn partijgenoot Van Thiel, die uiteindelijk voorzitter zal blijven tot 1972. Omdat Van Thiel in september 1963 voor de derde maal dat kalenderjaar tot voorzitter wordt benoemd (ook al na de verkiezingen in mei 1963), is de toespraak die hij dan houdt vrij organisatorisch van aard, met het oog op de naderende

begrotingsbehandeling. Om die reden is de toespraak die Van Thiel na zijn eerste benoeming in januari 1963 geeft interessanter voor dit onderzoek. Wanneer er naar de toespraak van 1963 verwezen wordt, betreft dit dus in beginsel de rede in januari.

De welbespraakte voorzitter

De toespraken van Kortenhorst zijn al eerder geanalyseerd, met name om de vernieuwingsdrift van deze voorzitter te tonen.¹⁸ De toespraken van Kortenhorst bevatten inderdaad veel verwijzingen naar modernisering van de Kamer en haar instrumentarium, maar af en toe gaat hij ook in op de redenen waarom deze modernisering en hervormingen eigenlijk nodig zijn. Een van de drijfveren die hij bijvoorbeeld in zijn toespraak van 1958 geeft, is de “noodzaak het parlement dichterbij het volk te brengen”.¹⁹ Zinsneden zoals deze zijn van groot belang voor dit onderzoek, aangezien hierin gesproken wordt over het volk. In bijna alle toespraken van Kortenhorst in de onderzochte periode schermt hij wel een keer met het begrip ‘volk’, of iets gelijkends. Op sommige momenten lijkt hij grote waarde te hechten aan de mening of de wens van het volk, en stelt hij zich als het ware op als een soort voorvechter van de burger in het parlement, terwijl hij op andere momenten ook zeker de instelling lijkt te hebben dat het parlement er voor (en niet van) het volk is. Deze periode is dan ook een schemergebied in de overgang, ontleend aan Tanja, van een visie op representatie waarbij vertegenwoordigers uit naam van de kiezer handelen naar een visie waarbij er meer verbondenheid is tussen Kamerlid en volk.²⁰

Kortenhorst als vernieuwer

In 1951 was er kritiek op het parlement, en dan met name op het feit dat de invloed van de Tweede Kamer op het regeringsbeleid zou afnemen.²¹ Kortenhorst betoogt in zijn toespraak dat jaar dat dat allerminst waar is, en geeft daar enkele argumenten voor. Hij maakt hierbij onder meer een verwijzing naar de Londense kabinetten, waarbij het ook aan een parlement ontbrak. Volgens Kortenhorst faalden deze kabinetten omdat ze geen “vertrouwensvotum van

---

¹⁸ Anne Bos, Johan van Merriënboer en Jacco Pekelder, ‘Hoofdstuk II: Het Parlement’, in: Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 5, Het Kabinet-Drees III (1952-1956). Barsten in de brede basis* (Den Haag, 2001), p. 55-146, alhier p. 55.

¹⁹ *HTK 1958-1959*, p. 5.

²⁰ Erie Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam, 2010), p. 59-60.

²¹ Johan van Merriënboer, ‘Hoofdstuk XIV: De inventaris van het Koreakabinet’, in: Jan Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 4, Het Kabinet-Drees II (1951-1952). In de schaduw van de Koreacrisis* (Nijmegen, 1997), p. 729-770, alhier p. 744-746.

een uit *het volk zelf spruitende vertegenwoordiging*” hadden.²² Hij vervolgt met de opmerking dat veel van de wetsbesluiten die de Londense kabinetten en het kort na de bevrijding volgende ‘noodparlement’ totaal niet aansloegen bij de ‘geest der bevolking’.²³ Om al deze kritiek te onderzoeken is er ook een commissie in het leven geroepen die onderzoek onder de bevolking gedaan heeft. Kortenhorst gebruikt dit onderzoek vervolgens om te betogen dat, omdat er maar weinig groepen in de bevolking zijn die de volksinvloed op wetgeving graag zien afnemen, dat het parlement – *de volksvertegenwoordiging* – veel invloed moet blijven uitoefenen op regeringsbeleid.²⁴

Enkele jaren later, in 1955, bevat de toespraak van Kortenhorst, die dan al voor de tiende maal verkozen is, weer enkele passages die deze zienswijze onderschrijven. Wanneer hij ingaat op de huisvesting van de Tweede Kamer, op dat moment sober, vergelijkt hij dit met de Nederlandse volksaard, en prijst hij het Nederlandse volk voor hun praktische instelling, maar ook voor hun liefde voor traditie en historie.²⁵ Even later in zijn toespraak gaat hij in op de representatieve taak van de Kamer en hoe die taak sinds de Tweede Wereldoorlog veranderd is. Parlementariërs moeten de banden tussen de Tweede Kamer en de buitenwereld versterken door, zo stelt Kortenhorst, “bezoeken van buitenlandse collegae en tegenbezoeken van onze leden aan hen, de contacten met het Corps Diplomatique en met andere autoriteiten, het bijwonen van belangrijke nationale, regionale en plaatselijke congressen en demonstraties, studiebezoeken aan de nijverheid, het verkeerswezen, de visserij en zo meer”.²⁶

Die laatste kleine zinsnede over de nijverheid etc. representeert natuurlijk de grootste groep. Kamerleden moeten dus contact met ‘het volk’ hebben om de banden tussen politiek en burger te versterken. Slechts momenten later bejubelt Kortenhorst het feit dat de Kamer haar werk steeds beter inzichtelijk en begrijpelijker maakt voor het volk, mede door gebruik van nieuwe media.²⁷ Hij sluit af met de opmerking dat de politici het aan de burger verplicht zijn om steeds weer te proberen om tot “het moeilijk bereikbare hart van het nogal stugge Nederlandse volk” door te dringen.²⁸ Deze indicaties ondersteunen de visie op Kortenhorst als iemand die de politiek daadwerkelijk dichterbij de burger wil brengen en daarmee het parlement ook meer *van* de burger wil maken.

---

²² *HTK* 1951-1952, p. 5.

²³ *Idem.*

²⁴ *Ibid.*, p. 5-6.

²⁵ *HTK* 1955-1956, p. 6.

²⁶ *Idem.*

²⁷ *Idem.*

²⁸ *Idem.*

Tijdens de toespraak van 1960 lijkt Kortenhorst extra nadruk te willen leggen op dat wat hij in 1958 ook al zei. Een van de voornaamste redenen waarom hij al die doelmatigheids- en moderniseringsmaatregelen heeft nagejaagd, is het toenaderen van het volk door het parlementaire werk begrijpelijker te maken.²⁹ Zo geeft Kortenhorst in zijn toespraak aan dat de proef met begrotingsbehandeling van het voorgaande jaar niet succesvol was, omdat de verslagen “voor het publiek weinig of niet genietbaar bleken te zijn”.³⁰ Hij hoopt dat door aanpassingen er meer overzicht, maar bovenal meer belangstelling (onder het volk) voor ontstaat.³¹ Hiermee laat Kortenhorst zien dat hij het parlementaire leven inderdaad dichter bij het volk wil brengen. De hiervoor gepresenteerde uitspraken zijn de voornaamste die de beschreven visie op deze voorzitter onderbouwen. Nu volgt een beschouwing van enkele andere uitspraken die het tegenovergestelde beeld juist onderschrijven.

Kortenhorst als oude garde

De typering van Kortenhorst als iemand die juist uit naam van de kiezer optrad moet onder meer begrepen worden als de klassieke ‘wij weten wat goed voor de burger is’-mentaliteit. Dit valt soms expliciet te lezen in de toespraken, maar vaker nog wordt dit geïmpliceerd. Dit kan door bepaalde woorden in een bepaalde context te plaatsen, maar soms ook doordat er zich hiaten voordoen.

In de toespraak van 1950 stelt Kortenhorst dat juist het parlement het best in staat is de volksovrijheden te waarborgen, wanneer “de Volksvertegenwoordiging haar hoge betekenis en *onvervangbare waarde* [cursivering door auteur] met toewijding vervult”. Naast het feit dat hier bepaald niet van bescheidenheid gesproken kan worden, acht de voorzitter – vijf jaar na afloop van de bezetting – juist het parlement het best in staat om de volksovrijheden te waarborgen.³² Deze uitspraak heeft daarom een bevoogdende ondertoon. Een jaar later, tijdens de toespraak waarin hij onder meer de invloed van de Tweede Kamer (en daarmee het volk) op regeringsbeleid benadrukt, haalt hij óók uit naar het volk. Kortenhorst heeft het dan in negatieve zin over de waardering die het Nederlandse volk voor de Tweede Kamer heeft en de kritiek die datzelfde volk erop heeft.³³

In 1953 benoemt Kortenhorst de positie van de Tweede Kamer in de moderne tijd en

---

²⁹ Zie bijv.: *HTK* 1958-1959, p. 5.

³⁰ *HTK* 1960-1961, p. 10.

³¹ *Idem.*

³² *HTK* 1950-1951, p. 5.

³³ *HTK* 1951-1952, p. 5.

beschrijft het als een organisatie die zelfstandig deelneemt aan het maatschappelijke verkeer.³⁴ Vervolgens gaat hij in op de nieuwe bevoegdheid van de Staten Generaal om leden aan te wijzen voor bovennationale parlementen. Kortenhorst lijkt hier expliciet het woord ‘parlement’ te gebruiken, waar hij elders in zijn toespraak vaak ‘volksvertegenwoordiging’ gebruikt.³⁵ Ook spreekt hij met betrekking tot de leden van deze parlementen over het feit dat ze niet gebonden zijn aan een bepaald mandaat, waarbij hij niet expliciteert wiens mandaat hij bedoelt.³⁶ Door deze uitspraak in de context van het vlak daarvoor en daarna gezegde te lezen, blijkt echter dat hier waarschijnlijk een mandaat dat deze leden van de Tweede Kamer krijgen – en niet van de kiezer – bedoeld wordt.

In deze toespraak heeft Kortenhorst het ook over de Kamerhuisvesting, die volgens hem dringend aan vernieuwing toe is. Vernieuwing bewerkstelligt volgens hem namelijk dat “de leden meer dan in het verleden op eigen bodem en onder eigen dak contacten en conferenties kunnen beleggen met politiek-zakelijke relaties, waaronder ik ook de vertegenwoordigers der pers reken, in aangename sfeer”.³⁷ Ook stelt hij enkele zinnen eerder dat het wenselijk is dat Kamerleden contact met de buitenwereld onderhouden, om dit vervolgens te specificeren tot contact met buitenlandse diplomaten en parlementariërs.³⁸ Dit staat haaks op de eerder genoemde uitspraak met betrekking tot het bezoeken van de burgerbevolking.

Kortenhorst ziet in zijn toespraak van 1957 reden om, aan de hand van het tiende jubileum van Juliana, terug te grijpen naar de wederopbouw van het land sinds het eind van de bezetting. Hij stelt dat onder andere de institutie van de Tweede Kamer een belangrijke factor in deze wederopbouw was.³⁹ Daarnaast is hij ervan overtuigd dat de Kamerleden “de verwachtingen, welke in uw inzicht, werkkraft en elan worden gesteld, niet [zullen] beschamen”. Deze uitspraak sluit aan op de visie op Kortenhorst als iemand die juist een parlement voorziet dat zélf wel weet wat goed is voor de burger.

Enkele jaren later in 1962, tijdens de laatste toespraak die hij zou houden, denkt Kortenhorst op sentimentele wijze terug aan alle oude, ervaren Kamerleden die er wegens uiteenlopende redenen – maar vooral ouderdom – mee gaan stoppen of gestopt zijn. Vervolgens constateert hij dat er in de Kamer steeds jongere mensen zitten, met weinig

---

³⁴ *HTK* 1953-1954, p. 5-6.

³⁵ *Ibid.*, p. 6.

³⁶ *Idem.*

³⁷ *Idem.*

³⁸ *Idem.*

³⁹ *HTK* 1957-1958, p. 5.

ervaring om het volk te vertegenwoordigen.⁴⁰ Hij lijkt hiermee lichtelijk de voorkeur te geven aan de oude mannen die al lange tijd, sommige zelfs van voor de bezetting, deel uitmaakten van de Tweede Kamer. Ook deze opvatting onderschrijft het beeld van Kortenhorst als iemand die voor de ‘oude garde’ stond.

Meer een pragmatist

Van Thiel is in veel opzichten een totaal andere voorzitter dan Kortenhorst. Zo was Van Thiel op een aantal gebieden een stuk moderner dan Kortenhorst. In zijn eerste toespraak van 1963 vertelt hij ‘de stijl-Kortenhorst’ zoveel mogelijk te willen handhaven, onder meer op het gebied van toenadering van de burger.⁴¹ In de recente geschiedwetenschap wordt Van Thiel echter wel als een veel ‘losser’ persoon gezien dan Kortenhorst.⁴²

Het onderzoeken van de toespraken van Van Thiel is wezenlijk anders dan het onderzoeken van die van Kortenhorst. Van Thiel zegt in zijn eerste toespraak al over Kortenhorst dat “zijn redenaarstalent niet het mijne [is]”.⁴³ Deze constatering wordt onderschreven door het feit dat de toespraken van Van Thiel aanzienlijk korter zijn dan die van zijn voorganger. Ook bespreekt Van Thiel in zijn toespraken over het algemeen meer zaken van pragmatischer aard en weidt hij veel woorden aan de begrotingsbehandeling. Dit blijkt al uit zijn toespraak in september 1963, waarin hij het niet nodig acht om opnieuw uiteen te zetten over hoe hij zijn voorzitterschap zal invullen en liever enkele opmerkingen over de begrotingsbehandelingen plaatst.⁴⁴ Men zou Van Thiel dus in zekere zin kunnen typeren als een pragmatisch man. Opvallend is ook dat hij minder uitspraken over ‘het volk’ doet dan Kortenhorst. De voor dit onderzoek relevante opmerkingen zullen nu beschouwd worden.

In zijn eerste toespraak in 1963 merkt van Thiel op dat hij hoopt op een prettige samenwerking met de pers, om het parlementaire werk naar buiten duidelijk te maken.⁴⁵ Hij gebruikt in zijn toespraak ook een citaat van Kortenhorst, waarvan de strekking is dat de Kamerleden uit hoofde van hun representerende verhouding ten opzichte van het volk – in dit citaat als de hoogste soevereiniteit gepresenteerd – de verplichting hebben om het niveau van

---

⁴⁰ *HTK* 1962-1963, p. 7.

⁴¹ *HTK* 1962-1963, p. 581-582.

⁴² Anne Bos en Marij Leenders, ‘Hoofdstuk II: Het parlement in beeld’, in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 8, de kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967). Rondom de Nacht van Schmelzer* (Amsterdam, 2010), p. 51-82, alhier p. 51-52.

⁴³ *HTK* 1963-1963, p. 581.

⁴⁴ *HTK* 1963-1964, p. 9.

⁴⁵ *HTK* 1962-1963, p. 582.

de beraadslagingen van de Tweede Kamer hoog te houden.⁴⁶

In zijn toespraak aan het begin van het parlementaire jaar 1964-1965, prijst Van Thiel meermaals de instituten die er voor zorgen dat de debatten beter bijgehouden worden en het parlementaire leven beter bij de tijd gebracht wordt.⁴⁷ Dit kan, in de context van het voortzetten van ‘de stijl-Kortenhorst’, begrepen worden als een poging om het parlement dichterbij de burger te brengen. Van Thiel sluit deze toespraak af met de wens “dat onze Kamer bij het nemen van haar beslissingen steeds het juiste evenwicht tussen de daarbij betrokken belangen zal weten te vinden”. Bij Kortenhorst had deze zin hoogstwaarschijnlijk op de belangen van het Nederlandse volk gedoeld, maar bij Van Thiel is dit lastiger, aangezien hij dit ook als zeer wetstechnische interpretatie van belangen zou kunnen gebruiken. Toch zou het logischer zijn dat Van Thiel hier ook op de belangen van het volk doelt, aangezien hij deze uitspraak in een – voor zijn doen – zeer diepzinnige toespraak doet.⁴⁸

De toespraak van het daaropvolgende jaar, in 1965, staat voor een deel in het teken van een terugkerend thema: Kamerhuisvesting. Van Thiel is verheugd over het feit dat er inmiddels voldaan is aan een al lang spelende behoefte onder de Kamerleden, vanaf dit jaar kunnen gasten beter ontvangen worden omdat er een eetzaal in de zuidelijke vleugel geopend is.⁴⁹ Van Thiel laat hier in het midden wie die gasten nou eigenlijk zijn, maar het is toch lastig voor te stellen dat, aangezien hij denkt dat de contacten tussen gasten en Kamerleden nu een “meer ongedwongen karakter krijgen”, het hier om ‘het volk’ gaat.⁵⁰ Met ongedwongen bedoelt Van Thiel waarschijnlijk het tegenovergestelde van formeel, wat doet vermoeden dat het waarschijnlijk om zakelijke of internationale parlementaire contacten gaat. Deze uitspraak lijkt absoluut niet van een voorzitter te komen die de politiek juist dichterbij de burger wil brengen, in plaats van de ivoren toren nog hoger te maken.

Daarentegen is Van Thiel zeer consequent in het dankwoord van zijn toespraak. Kortenhorst was dit ook, en bedankte iedere keer de Kamerleden voor het voordragen en de koningin voor het benoemen. Van Thiel voegt aan dit lijstje het bedanken van de diensten van de Tweede Kamer (met name de Stenografische Dienst) en de pers toe. Aangezien juist dit de instituten zijn die ervoor zorgen dat het parlementaire werk de burger bereikt, zou hieruit geconstateerd kunnen worden dat Van Thiel wel degelijk voor ogen had om het volk meer bij

---

⁴⁶ *HTK* 1962-1963, p. 581-582.

⁴⁷ *HTK* 1964-1965, p. 7-8.

⁴⁸ Van Thiel heeft vlak vóór deze passage net een lering van ‘een groot staatsman’ (hij expliciteert niet wie) uitgesproken, zie: *HTK* 1964-1965, p. 8.

⁴⁹ *HTK* 1965-1966, p. 7.

⁵⁰ *Idem.*

de politiek te betrekken. Toch staat voorop dat Van Thiel minder dan Kortenhorst over de burger en het volk spreekt in zijn benoemingstoespraken.

Twee voorzitters, drie stijlen

In dit hoofdstuk is beschouwd hoe de ‘eerste onder gelijken’ van de Tweede Kamer over de burgerbevolking sprak in de jaren vijftig en de vroege jaren zestig. Dit gebeurde tijdens een belangrijke formele traditie in het parlement, namelijk de speech van de voorzitter na zijn benoeming. Sommige toespraken werden duidelijk getekend door bepaalde (al dan niet parlementaire) gebeurtenissen, zoals het verhogen van het ledental van de Kamer in 1956, terwijl anderen juist een zeer filosofische beschouwing van het parlementaire werk of de toenadering van het volk bevatten.⁵¹

In dit hoofdstuk kwamen twee voorzitters aan bod, Kortenhorst en Van Thiel. Aangezien Kortenhorst het grootste deel van de onderzoeksperiode voorzitter was, is de beschouwing over zijn toespraken het uitgebreidst. Uit de beschouwing komen uiteindelijk twee zienswijzen op Kortenhorst naar voren die tot op zekere hoogte haaks op elkaar staan. Enerzijds sprak hij over het volk, als het ware hij in een lange, bevoogdende traditie stond. Incidenteel verwijst hij zelfs naar het volk als een massa die geen verstand van zaken heeft. Daartegenover staat Kortenhorst als grote vernieuwer. Onder zijn voorzitterschap werden er grote stappen richting professionalisering en modernisering van het parlementaire werk gezet.⁵² Hij gaf hiervoor in zijn toespraken dikwijls als reden het volk te willen naderen. Het feit dat hij ook inderdaad gezorgd heeft voor veel vernieuwing – en het parlementaire werk inzichtelijker en begrijpelijker gemaakt heeft voor de burger – maakt dat men Kortenhorst daadwerkelijk als voorvechter van de volksinvloed zou kunnen beschouwen.

Van Thiel is minder uitgesproken in zijn toespraken en lijkt in het begin van zijn voorzitterschap toch te worstelen met de erfenis van zijn voorganger. Later ontwikkelt hij zich tot voorzitter die een ‘no-nonsense’-mentaliteit avant la lettre hanteert. Toespraken gaan vaak voor het overgrote deel over het stroomlijnen van de begrotingsbehandelingen, hoewel daarin soms toch doorschemert dat Van Thiel dit mede doet om het parlementaire werk inzichtelijker te maken voor de burger. Dit is dan ook vaak de enige wijze hoe Van Thiel over de burger spreekt in zijn toespraken.

---

⁵¹ *HTK* 1956-1957, p. 5-6; *HTK* 1958-1959, p. 5-6.

⁵² Anne Bose en Johan van Merriënboer, ‘1945-1982. Van het dorp van Romme naar het grote bedrijf van Vondeling. Professionalisering van het democratisch proces’, in: Remieg Aerts et al. (red.), *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), p. 383-409, alhier, p. 384-386.

Hoofdstuk II – Debatten na de Regeringsverklaring

Het is in de parlementaire traditie goed gebruik dat er na de aflegging van de regeringsverklaring door een nieuw kabinet, over deze regeringsverklaring beraadslaagd wordt. De eigenlijke bedoeling is dat het bij deze debatten over de inhoud van de regeringsverklaring gaat, in de *Handelingen* worden de debatten in ieder geval vastgelegd als “Beraadslaging over de in de vergadering van [datum] afgelegde regeringsverklaring”. Toch gebeurt het menigmaal dat de Tweede Kamerleden het hier toch over andere dingen gaan hebben, zoals de (in)formatie van het kabinet en soms zelfs terugblikken op het vorige kabinet.

Dit gegeven, en het feit dat bij deze debatten over het algemeen ook het voltallige kabinet aanwezig is, maakt deze debatten zeer dynamisch van aard. In 1965 was dit zeker ook het geval. Hier was er namelijk sprake van de beraadslagingen na het afleggen van de regeringsverklaringen door het kabinet-Cals, dat – zonder dat er tussendoor verkiezingen waren geweest – direct op het kabinet-Marijnen volgde. Nou is dat op zich niet ongewoon, het kabinet-Beel II volgde zijn voorganger ook zonder tussentijdse verkiezingen op, maar dit was een rompkabinet. Een rompkabinet bestaat uit het restant van de regeringspartners als een partij uittreedt en is eigenlijk slechts een overgangskabinet. Het kabinet-Zijlstra, dat na de val van Cals tijdens de Nacht van Schmelzer in 1966 overbleef, was ook een rompkabinet.

Cals’ regering daarentegen was helemaal geen overgangskabinet, maar gewoon een parlementair meerderheidskabinet. Deze regering had echter een andere politieke samenstelling dan het voorgaande. Het kabinet-Marijnen bestond uit een coalitie van KVP, ARP, CHU en VVD, terwijl het kabinet-Cals KVP, ARP en PvdA als regeringspartners had. Dit is het enige moment in de naoorlogse parlementaire geschiedenis van Nederland dat zoiets is gebeurd.

Het daaropvolgende kabinet-Zijlstra was lang niet zo controversieel als zijn voorganger. Toch is het voor te stellen dat dit voor de burger allemaal maar moeilijk te begrijpen was. Het feit dat in de verkiezingen van 1967 juist de partijen die grove kritiek op het politieke systeem hadden – Boerenpartij en D’66 (en tot op zekere hoogte de CPN) – winst boekten lijkt hierop te duiden.⁵³ Ondanks het grote verlies van KVP en PvdA, verkreeg Zijlstra’s ARP wel twee zetels winst.

---

⁵³ Peter van der Heiden en Alexander van Kessel, ‘Nabeschouwingen en conclusies’, in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 8, de kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967). Rondom de Nacht van Schmelzer* (Amsterdam, 2010), p. 459-472, alhier p. 463-466.

Allereerst zal de analyse plaatsvinden van de wijze waarop de oppositie voerende Kamerleden in het debat naar aanleiding van de aflegging van de regeringsverklaring van Cals' kabinet over onder meer het volk, de burger en de kiezer spreken. Daarna wordt gekeken naar de uitspraken van de Kamerleden van de coalitiefracties. Hierbij staan natuurlijk de termijnen van de Kamerleden centraal, Cals en zijn regering zijn immers geen lid van de Kamer en staat in beginsel niet in een representatieve verhouding met het volk. Daarna wordt de balans met betrekking tot de uitspraken van de Kamerleden opgemaakt en wordt naar een verklaring gezocht.

Wordt de kiezer bedrogen?

Bij de verkiezingen van 1963 kwamen er tien partijen in de Tweede Kamer terecht, meer dan ooit tevoren. De verkozen partijen waren, van groot naar klein, KVP, PvdA, VVD, ARP, CHU, CPN, PSP, BP, SGP en GPV. Dit was ook het begin van een nieuw voorzitterstijdperk, Kortenhorst was voor de verkiezingen overleden, en sindsdien hanteerde Van Thiel de voorzittershamer. Het kabinet-Cals had op papier een gigantische Kamermeerderheid, 106 zetels, maar Cals werd uiteindelijk na exact anderhalf jaar regeren door zijn partijgenoot Schmelzer onder gehaald. Het kabinet legde de regeringsverklaring op 27 april 1965 af, de beraadslagingen daarover volgden op 28 en 29 april.

Na de opening van de beraadslagingen, is de eerste redevoering voor Geertsema van de VVD. Een van de eerste dingen die hij benadrukt, is dat “vrijwel alle groepen van de Nederlandse bevolking hebben kunnen profiteren van de gestegen welvaart” die het voorgaande kabinet bewerkstelligd heeft.⁵⁴ Tussen neus en lippen door stelt hij dat hij er bij het nieuwe kabinet niet alle vertrouwen in heeft dat deze lijn voortgezet wordt. Dat juist de VVD deze uitspraak doet was ook wel te verwachten, aangezien zij juist het veld hebben geruimd in het nieuwe kabinet voor de PvdA.

Geertsema geeft in zijn rede verder kritiek op het democratisch gehalte van de visie van het kabinet. Volgens hem heeft Cals tijdens de regeringsverklaring het woord ‘democratie’ zo vaak gebruikt, dat Geertsema de indruk kreeg dat Cals dacht tegenover een ondemocratisch gezelschap te staan.⁵⁵ Daarna spreekt Geertsema zich kritisch uit over het feit dat Cals uitgaat van het principe dat het in een democratische maatschappij voor de hand ligt om aan te sluiten bij wat in het volk blijkt te leven, en dat een bepaalde nota van twee

---

⁵⁴ *HTK* 1964-1965, p. 1321.

⁵⁵ *Ibid.* p. 1327.

staatssecretarissen van het kabinet juist dat niet zou doen.⁵⁶ Enkele zinnen later vervolgt hij dit betoog, en vraagt hij De Quay of het niet juist in een democratie past om dat te doen, wat de kiezer wil, doelend op het standpunt van de VVD over de zendtijdcrisis waarover het vorige kabinet viel.⁵⁷ Met betrekking tot die zendtijdverdeling stelt Geertsema daarna dat “in een parlementaire democratie toch ook niet alleen de stemmen van hen, die lid zijn van een politieke partij, [gelden]”.⁵⁸ Dit is een verwijzing naar omroeporganisaties en het concept dat de leden van die organisaties zouden bepalen wat er op de radio en televisie zou komen.

Met betrekking tot de regeringspartnerwissel in het kabinet zegt Geertsema tenslotte nog dat het Nederlandse volk zich in 1963 heeft uitgesproken voor een voortzetting van het beleid van het kabinet-De Quay, maar dat die wens in 1965 al weer bar snel vergeten was.⁵⁹ Daar voegt hij nog aan toe dat hij verwacht “dat de burgers in 1967 de gebeurtenissen van 1965 minder snel vergeten zullen zijn en dat zij de K.V.P. en de A.R.P. die gebeurtenissen niet allemaal in dank zullen afnemen”.⁶⁰ In deze uithaal naar de KVP en de ARP schermt Geertsema expliciet met ‘de burger’.

De andere ex-regeringspartner van het nieuwe kabinet, de CHU, heeft ook fikse kritiek op de nieuwe samenstelling van het kabinet. De spreker namens deze partij, Beernink, vraagt zich af of het wel in overeenstemming met de democratie is om twee partijen – PvdA en ARP – die bij de afgelopen verkiezingen verlies geleden hebben “thans een onevenredig grote invloed in het kabinet te geven”.⁶¹

Enige tijd later is boer Koekoek van de BP aan de beurt. Naast het feit dat hij het betreurt dat het nieuwe kabinet verder van zijn politieke richting af staat, heeft hij net als Geertsema en Beernink ook enkele opmerkingen over de mate waarin Cals over democratie spreekt, en zet hij vraagtekens bij het democratisch gehalte van dit kabinet. Zo stelt Koekoek dat er bij de vorming van het nieuwe kabinet naast de democratische burgerbelangen ook partijbelangen en persoonlijke hebben voorgedaan en dat het nieuwe kabinet geen achtig had voor wat er volgens het volk met het opgebrachte belastinggeld gedaan moest worden.⁶²

Net als Beernink is Koekoek ook zeer kritisch over de vorming van het nieuwe kabinet, en dan met name op het aspect dat twee van de partijen waaruit het nieuwe kabinet opgebouwd is, bij de vorige verkiezingen verloren hadden. Volgens Koekoek “[heeft] ons

---

⁵⁶ *HTK* 1964-1965, p. 1327.

⁵⁷ *Idem.*

⁵⁸ *Idem.*

⁵⁹ *Ibid.* p. 1328.

⁶⁰ *Idem.*

⁶¹ *Ibid.* p. 1338.

⁶² *Ibid.* p. 1342.

volk het beleid van deze partijen afgekeurd” en is het daarmee regelrecht in strijd met de democratie dat ze toch in de regering zitten.⁶³ Koekoek vervolgt zijn betoog en stelt dat veel burgers niet meer op deze partijen gestemd hebben vanwege het gevoerde beleid, maar dat het volk nu toch geregeerd wordt door degenen die het niet als regeerders wenst.⁶⁴ Enkele zinnen later zegt Koekoek ook nog iets over de omroepkwestie waarover het vorige kabinet viel, namelijk: “Dit nu is het Nederlandse volk zat”.⁶⁵ Hiermee projecteert Koekoek de vermeende denkbeelden van zijn eigen achterban op het gehele Nederlandse volk.

Na een aantal sprekers van coalitiefracties, krijgt Lankhorst van de PSP het woord van de voorzitter. Lankhorst is het niet eens met de opvattingen van de hierboven genoemde sprekers, en stelt dat het wel meevalt in hoeverre er een loopje genomen wordt met ‘de wil van het Nederlandse volk zoals die tot uitdrukking is gebracht bij de laatstgehouden verkiezingen’.⁶⁶ Hij vergelijkt de percentages verlies die de VVD en de CHU geleden hebben – overigens foutief, de CHU won juist in 1963 – met het percentage verlies van de PvdA, om vervolgens te betogen dat het verschil te verwaarlozen is en te stellen dat de wil van het Nederlandse volk dus niet in het bijzonder gericht was op een kabinet met de CHU en de VVD in plaats van een kabinet met de PvdA.⁶⁷ Lankhorst betoogt dus juist dat het nieuwe kabinet niet in strijd met de democratie zou zijn.

Als laatste mag Jongeling van de GPV zijn rede houden. Ook hij sluit zich aan bij de stelling dat het nieuwe kabinet op gespannen voet staat met de democratische wil van het volk.⁶⁸ Hij stelt dat “men zonder nieuwe verkiezingen [...] een omverwerping van de bondgenootschappen en een nieuwe kabinetsformatie, die niet aansluit bij de tendens van de verkiezingen van 1963 [heeft]”. In deze passage is het stuk over het uitblijven van nieuwe verkiezingen de hoofdzin, waarmee Jongeling de enige in het debat is die expliciet de wens uitspreekt dat het niet democratisch verantwoord is om zonder nieuwe verkiezingen een nieuw kabinet te vormen, ongeacht politieke samenstelling.

In de tweede termijn komt Koekoek nogmaals hard terug. Hij doet een uitspraak die vergelijkbaar is met die van Geertsema over dat de bevolking in 1967 de draai van KVP en ARP niet vergeten zal zijn. Zo stelt Koekoek dat hij het eens is met Cals dat het kabinet op zo een manier zal moeten regeren “dat ons volk in 1967 zal weten, waarop het zal moeten

---

⁶³ *HTK* 1964-1965, p. 1342.

⁶⁴ *Idem.*

⁶⁵ *Idem.*

⁶⁶ *Ibid.*, p. 1369.

⁶⁷ *Idem.*

⁶⁸ *Ibid.*, p. 1371.

stemmen”.⁶⁹ Koekoek voegt daar nog aan toe dat hij hoopt dat het volk niet tot 1967 hoeft te wachten, doordat het kabinet voortijdig zou vallen, of dat de regering het zal merken bij de Gemeenteraads- en Provinciale Statenverkiezingen van 1966.⁷⁰ Wat de rest van de tweede termijn betreft, gaat het vooral om beleidstechnische vraagstukken. Nu zal de analyse van de coalitiezijde volgen.

Geef de burger iets te kiezen!

De eerste regeringsfractie die aan het woord gelaten wordt, is de KVP. In dit debat spreekt Schmelzer voor de KVP. In het begin van zijn rede stelt hij dat het feit dat Marijnen weer als Kamerlid voor de KVP is teruggekeerd, getuigd als duidelijk bewijs van de verbondenheid van zijn partij met de parlementaire democratie.⁷¹ Schmelzer vraagt zichzelf enige tijd later af of het in overeenstemming was met de verkiezingsuitslag van 1963, dat er tussentijds een partnerwissel plaatsvond.⁷² Hij stelt dat deze vraag bevestigend beantwoord moet worden, mede gelet op het feit dat in 1963 slechts de KVP een zetel won en de VVD en de PvdA verloren, en dat de christelijke partijen, net als in het oude kabinet, een meerderheid hebben in het nieuwe kabinet.⁷³

Vervolgens krijgt Nederhorst het woord namens de PvdA. Ook Nederhorst ziet, net als Schmelzer, weinig problemen met het democratisch gehalte van het kabinet. Sterker nog, hij denkt dat de twee verschillende regeringscombinaties, eerst met de VVD, daarna met de PvdA, tussen twee verkiezingen, de kiezer de vergelijkingsmateriaal geven en het vergemakkelijken en vereenvoudigen om een politieke keuze te maken.⁷⁴ Nederhorst komt daar bij het afsluiten van zijn betoog nogmaals op terug, wanneer hij zegt dat “in het verkiezingsjaar 1967 het bewijs geleverd [zal] moeten worden, of wat ik hier als verwachting uitsprak ook werkelijkheid zal worden”.⁷⁵ Nederhorst verbuigt de verwijten die de oppositiepartijen op basis van ‘de wil van het volk’ maken juist naar iets positiefs, namelijk een duidelijkere keuzemogelijkheid bij de volgende verkiezingen.

Na Nederhorst is Roolvink voor de ARP, de derde en laatste coalitiepartij, aan de beurt. Hij gaat echter bijna niet in op het vuur dat met name de KVP en de ARP aan de schenen wordt gelegd door de oppositiepartijen, maar praat vooral over beleidstechnische

---

⁶⁹ *HTK* 1964-1965, p. 1392.

⁷⁰ *Idem.*

⁷¹ *Ibid.*, p. 1343.

⁷² *Ibid.*, p. 1345.

⁷³ *Idem.*

⁷⁴ *Ibid.*, p. 1349.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 1358.

zaken. Als het dan op een gegeven moment toch weer over de omroepkwestie gaat, krijgt Roolvink toch een aanvaring met Geertsema, waarbij hij de vraag krijgt of hij het stemrecht ook liever wil voorbehouden aan leden van politieke partijen.⁷⁶ Roolvink reageert als een wesp gestoken en stelt nog nooit over zoiets gedacht te hebben, en sneert verder in zijn redevoering dat hij deze interruptie juist van Geertsema erg jammer en laag vond.⁷⁷ Dat Roolvink niet expliciet over het vermeende ondemocratisch gehalte van het nieuwe kabinet spreekt, zou goed het gevolg kunnen zijn van het organisatorische feit dat hij direct na de KVP en de PvdA spreekt, en dat zijn partij dus simpelweg met het daarvoor gezegde instemt. Desalniettemin lijkt er toch een patroon te zitten in de uitspraken die Kamerleden van de oppositiepartijen doen tegenover de uitspraken van de Kamerleden van de ‘bevriende fracties’. Nu zal een beschouwing van deze patronen volgen.

Oppositie versus coalitie?

Het gebruik van frases als ‘de wil van het volk’, ‘democratisch gehalte’ en ‘in overeenstemming met de verkiezingen’ worden door zowel de sprekers namens de coalitiepartijen als door de sprekers van de oppositiepartijen gebruikt. Deze eerste categorie gebruikt die uitspraken vaak in positieve zin en stelt dat er geen problemen zijn met de wijze van totstandkoming van het kabinet-Cals en dat dit in overeenstemming met de verkiezingen van 1963 gebeurd is. De oppositie schermt daarentegen juist vaak in negatieve zin met deze begrippen, en valt het nieuwe kabinet juist aan.

Oppositiepartijen VVD, CHU, BP en GPV stellen allen, in verschillende bewoordingen, dat er (tot op zekere hoogte) een loopje genomen wordt met de wens die het volk tijdens de verkiezingen van 1963 geopenbaard heeft. De VVD en de BP blikken zelfs vooruit naar de volgende verkiezingen, en hopen dat de kiezer dan niet vergeten zal zijn wat er in 1965 gebeurt is. Hieruit valt af te leiden dat de verklaring voor de uitspraken van deze twee partijen – in ieder geval ten dele – electoraal van aard is. Dit geldt in mindere mate ook voor de GPV, aangezien juist zij de gehele gang van zaken afkeuren, los van de partnerwissel. Voor de CHU is het lastiger een verklaring te geven, aangezien er minder expliciet over verkiezingen gesproken wordt door deze partij. Wel zitten ze in hetzelfde schuitje als de VVD, dus ook hier kunnen electorale belangen meespelen.

Oppositiepartij PSP is de vreemde eend in de bijt, aangezien deze partij het juist opneemt voor de coalitiepartijen. Het springt echter wel in het oog dat de bewering met

---

⁷⁶ *HTK* 1964-1965, p. 1361.

⁷⁷ *Idem.*

betrekking tot de verliespercentages van PvdA, VVD en CHU foutief worden aangehaald, waardoor de PvdA er beter vanaf komt. Een verklaring voor de uitspraken van de PSP over de wil van het Nederlandse volk, is dus lastig te geven.

De coalitiepartijen, KVP, PvdA en ARP, beweren in ruime bewoording dat het wel meevalt met het ondemocratisch gehalte van het nieuwe kabinet. De KVP en de PvdA stellen vast dat de verkiezingsuitslag wel degelijk gerespecteerd wordt met de nieuwe politieke samenstelling, en de PvdA meent zelfs dat dit juist goed is voor de keuzemogelijkheid van de kiezer. De PvdA hoopt zelfs expliciet dat in 1967 door de kiezer bewijs geleverd wordt voor hun goede werk. De KVP en de CHU gaan niet zover en lijken de uitspraken over de burger met name te doen om zich tegen de kritiek van de oppositiepartijen te kunnen verdedigen.

De voornaamste reden waarom partijen deze retoriek gebruiken lijkt het eigen electorale gewin te zijn. Partijen die deze retoriek normaliter niet gebruiken, worden in zekere mate gedwongen om hierin mee te gaan, uit angst voor een electorale afrekening.

Hoofdstuk III – Algemene Politieke Beschouwingen

De algemene politieke beschouwingen over de Rijksbegroting zijn een jaarlijks terugkerend fenomeen in het parlement. Deze debatten worden in de jaren vijftig en zestig steevast enkele weken na het openen van het parlementair jaar gehouden. Over het algemeen nemen de politieke beschouwingen niet meer dan twee of drie dagen in beslag, aangezien er nog niet al te specifiek op de rijksbegroting ingegaan wordt. Het is belangrijk om de algemene politieke beschouwingen scherp te scheiden van de algemene financiële beschouwingen en de begrotingsbehandeling. Tijdens de financiële beschouwingen gaan de Kamerleden dieper de begroting in met de bewindslieden van het Ministerie van Financiën, waarna er bij de begrotingsbehandeling per departement zeer gedetailleerd op de rijksbegroting ingegaan wordt. Deze debatten duren vaak meerdere maanden, hoewel de Tweede Kamer steeds probeert vóór het kerstreces klaar te zijn.

In dit hoofdstuk worden de politieke beschouwingen van 1956 en 1959 behandeld. In 1956 vallen de politieke beschouwingen toevallig samen met het restant van de beraadslagingen over de regeringsverklaring van het kabinet-Drees IV, wat maakt het debat nog interessanter en dynamischer maakt. Deze beschouwingen zijn zo belangrijk, omdat het maar allerminst zeker was of dit kabinet er wel zou komen. Ook speelde in dit jaar natuurlijk de uitbreiding van het aantal Kamerleden naar 150 en 75.

Wat betreft de politieke beschouwingen van 1959, dit zijn de eerste politieke beschouwingen zonder de PvdA in de regering na tien jaar Drees. Ook vindt dit debat niet bijster lang na het aantreden van het kabinet-De Quay plaats, slechts vier maanden. Mede omdat dit dus de eerste politieke beschouwingen zijn voor een kabinet met een nieuwe politieke constellatie, wordt in dit debat veelvuldig gesproken over de nieuwe (partij)politieke verhoudingen.

Deze debatten worden in chronologische volgorde geanalyseerd, waarna er een beschouwing van mogelijke patronen en verklaringen volgt. Bij deze beschouwing worden de twee debatten wel bij elkaar getrokken, om zo een compleet mogelijk beeld van een periode te kunnen geven.

PvdA óf KVP! Of toch beide?

Het kabinet dat tijdens dit debat achter de regeringstafel zat, bestond uit PvdA, KVP, ARP en CHU. Eenieder die enigszins in de tijd kan plaats, beseft zich al direct dat dit een

gigantische Kamermeerderheid is, namelijk 85 van de 100 zetels (na de uitbreiding werd dit 127 van de 150 zetels). Dit maakt dat er maar drie oppositiepartijen over waren, namelijk VVD, CPN en SGP. De Tweede Kamervoorzitter tijdens dit debat is Kortenhorst.

Bij het openen van de beraadslagingen krijgt VVD-voorman Oud als eerst het woord. Na enkele woorden te weiden aan de Greet Hofmans-affaire, begint hij met de constatering dat de kabinetsformatie deze keer zeer lang duurde, waarna hij meent om die reden de verkiezingsuitslag te moeten beschouwen.⁷⁸ Volgens Oud geven in een democratisch bestel verkiezingsuitslagen een goede indicatie van de door het volk gewenste richting van kabinetsformatie.⁷⁹ Na een beschouwing over de winst en het verlies van andere partijen, zegt Oud dat hij “de vreugdevolle conclusie kan trekken, dat de principiële betekenis van het [VVD] kiezerskorps is toegenomen”, omdat de VVD een stabiele achterban zou hebben.⁸⁰

Oud merkt verder op dat er tijdens de campagnetijd een grote tegenstelling tussen de PvdA en de KVP opgeworpen werd, men zou moeten kiezen tussen Drees of Romme.⁸¹ Als men volgens Oud uit de polariserende wijze waarop de verkiezingsstrijd gevoerd werd conclusies zou willen trekken, dan “zou de eerste conclusie, die door een eenvoudige kiezer zou moeten worden getrokken, zijn: Ik weet niet, hoe het Kabinet er precies zal uitzien, maar het zal nooit een Kabinet van Drees en Romme worden; dat kan niet bestaan”.⁸² Oud levert met deze kiezersretoriek – hoewel de wijze waarop hij de kiezer aanspreekt, namelijk als eenvoudig, ietwat elitair overkomt – directe kritiek op het kabinet. Romme zat overigens niet feitelijk in het kabinet, maar was natuurlijk wel de grote man van de KVP.

Enige tijd later is Burger van de PvdA aan de beurt. Hij merkt op dat de grote ideologische tegenstellingen tussen de PvdA en de christelijke partijen juist geen probleem zouden moeten zijn voor de samenwerking.⁸³ Volgens Burger zou het niet mogelijk zijn het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging te handhaven, als men niet bereid was zulke samenwerking aan te gaan.⁸⁴ Tilanus van de CHU laat in zijn betoog weten dat hij het helemaal eens is met Burger, en dat het niet past bij het huidige kiesstelsel om uit de stembusuitslag direct een regeringscombinatie af te lezen.⁸⁵

De protestants-christelijke partijen, de CHU en de ARP, krijgen er tijdens de rede van

---

⁷⁸ *HTK* 1956-1957, p. 32.

⁷⁹ *Idem.*

⁸⁰ *Ibid.*, p. 33.

⁸¹ *Idem.*

⁸² *Idem.*

⁸³ *Ibid.*, p. 51.

⁸⁴ *Idem.*

⁸⁵ *Ibid.*, p. 56.

Zandt van de SGP flink van langs vanwege hun regeringsdeelname. Zandt stelt dat deze partijen vóór de verkiezingen de socialisten tegenover hun kiezers zelfs middels het aanhalen van Bijbelpassages veroordeelden, maar dat diezelfde partijen de bezwaren na de verkiezingen weer opbergen en gewoon met de PvdA in een kabinet gaan zitten.⁸⁶ Hij beweert dat vanwege deze misleiding vele duizenden kiezers naar de PvdA vertrokken zijn.⁸⁷ Zandt verwijst hiermee ook naar het vorige kabinet van Drees, dat exact dezelfde politieke samenstelling had.

Ook De Groot van de CPN heeft flinke kritiek op het kabinet, maar dan met name op de PvdA. Volgens hem is de regeringsverklaring van het nieuwe kabinet een grote teleurstelling voor de arbeiders en de gewone werkende mensen.⁸⁸ De Groot stelt dat zijn eigen achterban verontwaardigd was over de regeringsverklaring, maar dat daarnaast ook de socialistische kiezer ontevreden zal zijn.⁸⁹ Hiermee lijkt De Groot de socialistische kiezer enigszins te willen handrijken. Hij vervolgt later in zijn betoog dat de kiezers die op de PvdA gestemd hadden om verbetering te bereiken, waarschijnlijk erg bedrogen uitkomen.⁹⁰ De Groot beweert dat deze deceptie veroorzaakt wordt door de anticommunistische houding van de PvdA-top en de “weigering [...] om alle linkse krachten van de arbeidersklasse bij de kabinetsformatie in te zetten”. De Groot lijkt hier het anticommunisme van de PvdA gelijk te stellen aan de verloochening van het volk. Deze uitspraken zullen na de analyse van de politieke beschouwingen van 1959 die nu volgen, beschouwd worden in een groter perspectief.

De kiezer beslist?

Deze politieke beschouwingen zijn de eerste van het kabinet-De Quay. Dit kabinet bestaat uit KVP, VVD, ARP en CHU en heeft een ruime Kamermeerderheid van 94 van de 150 zetels. Na de verkiezingen van 1959 is geen enkele partij uit het parlement verdwenen en heeft de PSP zijn intrede in de Tweede Kamer gemaakt met twee zetels. Voorzitter van deze politieke beschouwingen is Kortenhorst.

De eerste spreker in dit debat is De Groot namens de CPN. Hij stelt dat het hoog tijd is dat de regering het volk eens fatsoenlijk informatie laat vergaren via pers en radio, aangezien het volk de afgelopen 15 jaar bedolven werd onder louter (Amerikaanse) Koude

---

⁸⁶ *HTK* 1956-1957, p. 66.

⁸⁷ *Idem.*

⁸⁸ *Ibid.*, p. 71.

⁸⁹ *Idem.*

⁹⁰ *Ibid.*, p. 72.

Oorlogspropaganda.⁹¹ Het volk weet volgens De Groot niet eens van de ontwapeningsvoorstellen van de SU af, terwijl juist “het Nederlandse volk verwacht en verlangt [naar] een einde van de bewapeningswedloop”.⁹² De Groot lijkt hier te impliceren dat de afgelopen kabinetten ervoor gezorgd hebben dat het Nederlandse volk geïndoctrineerd zou raken.

Volgens De Groot is de enige oplossing op alle wereldschokkende vernieuwingen het opbouwen van een gezonde democratie, waarbij er volledige politieke vrijheid voor het volk is.⁹³ De Groot zegt vervolgens dat de democratie in Nederland na de bezetting alleen maar op papier is blijven bestaan, en dat het Nederlandse volk voor de gek gehouden wordt door onder meer het overblijfsel van de staatsinstellingen en bestuursmethoden uit de bezetting.⁹⁴ Volgens De Groot is het tijd om de overblijfselen van de bezettingstijd op te ruimen, waarbij hij enkele zinnen later stelt dat er ook op wetgevend gebied democratische vernieuwing nodig is, want het nieuwe kabinet is volgens hem niet op democratische wijze tot stand gekomen.⁹⁵

De Groot eindigt met een relaas over de invloed van het volk in de Kamer en in hoeverre de debatten wel begrijpelijk zijn voor het volk. Hij stelt dat beslissingen over loonpolitiek nooit in openbare debatten gebeurt, maar in raden en colleges in achterkamertjes, waar de machthebbende klasse het voor het zeggen heeft.⁹⁶ Volgens De Groot kan in de Tweede Kamer “de stem van het volk, vooral van het werkende volk, niet doordringen en nog minder kan het invloed op de gang van zaken uitoefenen”.⁹⁷ De Groot levert met deze volksretoriek zeer zware kritiek op de gang van zaken in het parlement en zelfs op de Nederlandse democratie. Hij stelt tenslotte ook nog dat een regering niet democratisch is als de arbeidersklasse er niet in is vertegenwoordigd, waarmee hij op het nieuwe kabinet-De Quay doelt, aangezien daarin “zelfs dat tamme deel van de arbeidersklasse, dat op de P.v.d.A. stemt, niet is vertegenwoordigd”.⁹⁸

Na deze tirade is Burger namens dat tamme deel van de arbeidersklasse aan de beurt. Hij stelt dat de regering het stelsel van sociale zekerheid moet uitbreiden.⁹⁹ De reden die Burger hiervoor geeft is dat het idee van sociale zekerheid inmiddels zo diep zit ingeworteld in het Nederlandse volk, dat de regering daar onder geen beding aan zou kunnen, of zelfs

---

⁹¹ *HTK* 1959-1960, p. 29.

⁹² *Idem.*

⁹³ *Idem.*

⁹⁴ *Idem.*

⁹⁵ *Ibid.*, p. 30.

⁹⁶ *Idem.*

⁹⁷ *Idem.*

⁹⁸ *Idem.*

⁹⁹ *Ibid.*, p. 33.

willen tornen.¹⁰⁰ Hier meent Burger dat de opvattingen van zijn partij, verbloemd als zijn achterban of ‘het Nederlandse volk, dermate belangrijk zijn dat de regering daar wel wat mee móet doen, ook al zit de PvdA niet in de regering. Aan het eind van zijn betoog stelt Burger nog van mening te zijn dat het nieuwe kabinet politiek sterk staat, maar dat het een moreel zwak besef heeft van het Nederlandse volk.¹⁰¹

Enige tijd later staat Zandt namens de SGP achter het spreekgestoelte. Hij eigent zich enkele malen de bevolkingsgroepen toe, die door de regering vergeten dreigen te worden, zoals de door droogte getroffen landbouwers.¹⁰² Enige momenten later houdt Zandt een betoog over het (moreel) verval van de Nederlandse bevolking. Al deze slechte zaken zouden veroorzaakt of zelfs in de hand gewerkt zijn door slechte wetgeving en maatregelen.¹⁰³ De voorgestelde Loterijwet is volgens Zandt een voorbeeld van wetgeving waardoor dit verval alleen maar zal toenemen.¹⁰⁴ Interessant is dat Zandt eerst lijkt te willen opkomen voor het volk, om vervolgens een grote verhandeling te houden over alles dat slecht is, waarbij hij niet eens stelt om welke bevolkingsgroep het gaat.

Oud spreekt in dit debat namens de VVD. Hij spreekt het vertrouwen uit dat het regeringsbeleid gericht is op het behartigen van de belangen van de verschillende delen der bevolking.¹⁰⁵ Oud gaat in op de kritiek dat de VVD haar kiezers veronachtzaamd zou hebben, door te stellen dat het verkiezingsmanifest goed uitvoerbaar is.¹⁰⁶ Vervolgens keert hij de kritiek om naar de PvdA en raakt hij verzeilt in een discussie over de verkiezingsbeloften van de socialisten met Burger. Oud beweert uiteindelijk dat de PvdA geen hand naar de kiezers heeft uitgestoken door bepaalde verkiezingsbeloften naast zich neer te leggen.¹⁰⁷ Uiteindelijk somt Oud enkele beloften aan de VVD-kiezers op, die in het nieuwe kabinet verzilverd gaan worden.¹⁰⁸

Na Oud is Bruins Slot voor de ARP aan het woord. Hij meent slechts een minderheid van het volk – ARP had 10% van de stemmen – te vertegenwoordigen, waardoor het regeringsbeleid niet volledig antirevolutionair zou kunnen zijn.¹⁰⁹ Vervolgens trekt hij deze denkwijze door naar alle andere partijen die deel uitmaken van het nieuwe kabinet, aangezien

---

¹⁰⁰ *HTK* 1959-1960, p. 33.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 39.

¹⁰² *Ibid.*, p. 49; *Ibid.*, p. 50.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 51.

¹⁰⁴ *Idem.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 55.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 57.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 58.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 59.

¹⁰⁹ *Idem.*

geen van allen de absolute meerderheid heeft.¹¹⁰

Als laatste is Tilanus namens de CHU aan bod. Hij spreekt zich in zijn rede onder meer uit tegen de hoge Europese salarissen, en stelt dat ook het volk zich daaraan ergert.¹¹¹ Aan het eind van zijn betoog wijdt Tilanus ook nog enkele woorden aan de onder bepaalde groepen levende wens om het kiesstelsel te wijzigen. Tilanus vindt dat wijziging in beginsel niet nodig is, maar acht een kiesdrempel wel op zijn plaats om versplintering van het parlement te voorkomen.¹¹² Hij geeft hiervoor als reden dat splinterpartijen de efficiëntie van de Kamer niet ten goede komen en expliciteert dat hij geen kiesdrempel wil om minderheden uit het parlement te weren.¹¹³

Verschillen en overeenkomsten

De manier hoe men over de kiezer en het volk spreekt op de twee onderzochte momenten verschilt aanzienlijk, ook al zitten er maar enkele jaren tussen. In 1956 gaat het vooral om een zekere vorm van verontwaardiging over de gang van zaken, zoals in het vorige hoofdstuk in 1965 ook te zien was. De oppositiepartijen gebruiken de retoriek vooral om kritiek te leveren op onder andere de langdurige kabinetsformatie, de politieke richting van het nieuwe kabinet, of – waar het in het geval van de CPN op lijkt – gewoon om te provoceren. In 1959 liggen de kaarten totaal anders, Drees is weg en er is sinds tijden weer een centrumrechts kabinet. Tijdens deze politieke beschouwingen lijken partijen vooral een beroep te doen op ‘de wil van het volk’ om bepaalde dingen op de agenda te krijgen. De reden voor deze retoriek ligt dus in een bepaalde wens om invloed op het beleid uit te oefenen.

Overeenkomsten tussen de twee debatten zijn wel dat het wederom vooral oppositiepartijen zijn die deze retoriek gebruiken. In bijna alle debatten houdt bijvoorbeeld de KVP – de moeder der regeringspartijen – zich ver van dit soort retoriek. Ook is het interessant om te zien dat de PvdA zich in 1956 ook niet op dit terrein begeeft, maar in 1959 wel. De VVD voert op zijn beurt dan weer in 1956 het hoogste woord over de kiezer, het volk en democratie, maar doet dit in 1959 weer in veel mindere mate. Dat er toch wel enkele uitspraken zijn die deze retoriek benaderen, zou goed aan de sterke persoonlijkheid van Oud kunnen liggen. Dat er in beide debatten ongeacht stijl van gebruik een duidelijke scheiding tussen oppositie en coalitie is, moge duidelijk zijn.

---

¹¹⁰ *HTK* 1959-1960, p. 59.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 67.

¹¹² *Ibid.*, p. 68.

¹¹³ *Idem.*

Conclusie

De wijze waarop Kamerleden over hun representerende verhouding met het volk spreken tijdens debatten, blijkt sterk af te hangen van de positie die de Kamerleden in dat debat hebben. Zo is er de in het oog springende scheiding tussen oppositie en coalitie, waarbij blijkt dat oppositiepartijen überhaupt eerder geneigd zijn om deze retoriek te gebruiken. Wanneer zij dit dan doen, is het dikwijls om de regering te bewegen iets te doen of te laten of simpelweg om te bekritisieren. Deze laatste categorie valt nog uiteen in twee subcategorieën. Sommige Kamerleden gebruiken deze kritiek om hun eigen partij van de regering te distantiëren en hopen hiermee op electoraal gewin, anderen lijken juist enkel te willen provoceren, of dat nou door middel van volksretoriek is of niet.

Aan de andere kant is er de coalitie, waartoe de KVP en de ARP zich bijna de gehele onderzochte periode toe konden rekenen. Deze spreken – los van Kortenhorst en Van Thiel – maar zeer beperkt over hun vertegenwoordigende rol ten opzichte van de burger. Wanneer dit wel het geval is, dan is het vooral bedoeld om de kritiek van de oppositiepartijen af te weren. De PvdA gebruikte in 1965, toen het ten koste van de VVD plaatsnam in de regering, juist wel weer deze retoriek, maar dan met name om zelf de oppositie aan te vallen, en sympathie te wekken voor de verkiezingen van 1967.

De belangrijkste factor waardoor de stijl in deze retoriek veranderde, was het feit dat de PvdA na ruwweg vijftien jaar weer in de oppositie terechtkwam. Dit had twee gevolgen, namelijk dat deze partij zich een retoriek eigen maakte die het voorheen nauwelijks gebruikt had, alsmede het feit dat een regering zonder socialisten een totaal nieuwe koers kon gaan bevaren.

De opmerking van Fransen naar Schakel waarmee dit relaas begon, blijkt een vrij unieke te zijn. Deze leek puur als terechtwijzing bedoeld te zijn en had geen enkele bijbedoeling. Waarschijnlijk kan dat niet gezegd worden over de uitspraken van Kamerleden die tussen de twee keer dat de naam ‘Fransen’ in dit stuk gevallen is, behandeld zijn.

Literatuurlijst

Aerts, Remieg e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam, 2013).

Baalen, Carla van en Jan Ramakers (red.), *Barsten in de brede basis. Het kabinet-Drees III (1952-1956)* (Den Haag, 2001).

Beyen, Marnix & Henk te Velde, 'Passion and reason: Modern parliaments in the low countries', in: Pasi Ihalainen, Cornelia Ilie & Kari Palonen (red.), *Parliament and Parliamentarism* (2016).

Bos, Anne en Johan van Merriënboer, 'Van het dorp van Romme naar het grote bedrijf van Vondeling. Professionalisering van het democratisch proces', in: Remieg Aerts e.a., *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), p. 383-407.

Bovens, Mark e.a., 'Aan het pluche gekleefd? Aard en achtergrond van het aftreden van individuele bewindslieden 1946-2009', *Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij* 37:4 (2010), p. 319-340.

Braak, Bert van den, 'Representerende het Nederlandse volk. De samenstelling van de Tweede Kamer', in: Remieg Aerts e.a., *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), p. 65-89.

Brouwer, Jan Willem en Peter van der Heiden (red.), *Het einde van de rooms-rode coalitie. Het kabinet-Drees IV en het kabinet Beel II (1956-1959)* (Den Haag, 2004).

Brouwer, Jan Willem en Jan Ramakers (red.), *Regeren zonder rood. Het kabinet-De Quay (1959-1963)* (Amsterdam, 2007).

Heiden, Peter van der & Alexander van Kessel (red.), *Rondom de Nacht van Schmelzer. De kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967)* (Amsterdam, 2010).

Jong, Wim de, *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland, 1945-1985* (Enschede, 2014).

Kaal, Harm, 'Politics of place. Political representation and the culture of electioneering in the Netherlands, c. 1848-1980s', *European Review of History* 23:3 (2016), p. 486-507.

Kennedy, James, *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam, 1995).

Kroeze, Ronald e.a., 'Integriteit in historisch perspectief' in: Hans van den Heuvel, Leo Huberts & Erwin Muller (red.), *Integriteit: Integriteit en integriteitsbeleid in Nederland* (Deventer, 2012), p. 69-84.

Land, Lucas van der, *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij* (Amsterdam, 1962).

Lier, Theo van, "'Regeren zonder socialisten valt mee.' De Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid tussen Drees en Nieuw Links (1959-1966)' in: Joop van den Berg e.a. (red.), *Tussen Nieuwspoor en Binnenhof. De jaren '60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek. Opstellen aangeboden aan prof. dr. N. Cramer* (Den Haag, 1989).

Middendorp, Cees, *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland: progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70* (Amsterdam, 1980).

Paltridge, Brian, *Discourse Analysis: an introduction* (Londen, 2012).

Pas, Niek, 'De problematische internationalisering van de Nederlandse jaren zestig', *Low Countries Historical Review*, 124:4 (2009), p. 620-621.

Ramakers, Jan (red.), *In de schaduw van de Koreacrisis. Het kabinet-Drees II (1952-1956)* (Nijmegen 1997).

Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995).

Tanja, Erie, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940. Veranderingen en continuïteit in de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer* (Amsterdam, 2011).

Vossen, Koen, 'De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)', in: Gerrit Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2004* (Groningen, 2005), p. 245-266.

Velde, Henk te, 'Staten-Generaal en parlement. De welsprekendheid van de Tweede Kamer', in: Remieg Aerts e.a., *In dit huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam, 2015), p. 167-191.

Lijst van geraadpleegde bronnen

Handelingen Tweede Kamer

- *HTK* 1958-1959, p. 5.
- *HTK* 1950-1951, p. 5.
- *HTK* 1951-1952, p. 5-6
- *HTK* 1953-1954, p. 5-6.
- *HTK* 1955-1956, p. 6
- *HTK* 1956-1957, p. 5-6, p. 32-102.
- *HTK* 1957-1958, p. 5.
- *HTK* 1958-1959, p. 5-6.
- *HTK* 1959-1960, p. 29-101.
- *HTK* 1960-1961, p. 10.
- *HTK* 1962-1963, p. 7, p. 581-582.
- *HTK* 1963-1964, p. 9.
- *HTK* 1964-1965, p. 7-8, p. 1321-1406.
- *HTK* 1965-1966, p. 7.